

Р.В. МІНЯЙЛО
м. Харків, Україна

РИБАЛЬСЬКА ЛЕКСИКА В СТУДІЯХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

У статті проаналізовано внесок українських науковців у дослідження рибальської лексики. Праці лінгвістів спрямовують до її подальшого вивчення у світлі етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних та інших мовознавчих проблем. Це вможливить якнайглибший етимологічний і структурно-семантичний аналіз таких найменувань, допоможе структурувати лексичну підсистему сфери рибальства як складник матеріально-духовної культури українців.

Ключові слова: студії з рибальства, матеріально-духовна культура України, рибальська лексика, рибальські етимони.

Рибальська культура мала величезний вплив на розвиток людства й відобразилася в усіх сферах матеріально-духовної культури. Саме тому лексику цього стародавнього промислу досліджувало не одне покоління вітчизняних науковців: І.Г. Верхратський, В.О. Шухевич, В.І. Василенко, Ф.К. Вовк, Б.В. Юрківський, О.Т. Горбач, А.А. Берлізов, Г.Д. Тарасенко, В.Т. Коломієць, Є.М. Мотузенко, І.Г. Ліпкевич, Г.І. Халимоненко та ін.

Сьогодні вагомий доробок учених на ниві мовного світу рибальства потребує належного осмислення та впорядкування, адже вербальна інтерпретація залежить не лише від об'єктивної характеристики, а й від уявлень про об'єкти та явища, пов'язані з досвідом минулих поколінь. Важливо дослідити, коли зародився мовний світ рибальства в культурному просторі України, як розвивався, чи повторювався / змінювався зміст слів зі зміною / вдосконаленням реалій.

Мета розвідки – висвітлити значний внесок науковців у дослідження рибальської лексики та, спираючись на ці здобутки, визначити подальші шляхи структурування лексичної підсистеми сфери рибальства як складника української культури.

У шести випусках «Початків до уложення номенклатури й термінології природописної, народної» (1864 – 79) природознавець і філолог І.Г. Верхратський зібрав близько 440 українських іхтіоназв південно-західного наріччя, зробивши цінне спостереження: кількість найменувань залежить від розміру риби, оскільки менші мають найбільше говіркових назв [5, с. 91]. Народні іхтіоназви є й в інших працях: «Словарцях», доданих до праць «Говір замішанців», «Про говір долівський», «Про говір галицьких лемків», «Говір батюків». Для ареалогії надзвичайно важливо, що вчений часто зазначав місце фіксації варіантних найменувань. Неоціненний внесок І.Г. Верхратського в систематизацію народних назв риб, що побутують паралельно з іхтіономенами й незалежно від них. Так, доповнивши в «Нових знадобах номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людьми» (1908) синонімні ряди новими назвами риб, науковець подав і зовсім нові, напр.: *Rhodeus amarus* Ag. *Bitterling*. *Горуля* – *Гирчавка* – *Смаркуля* – *Сокирка* – *Праничок* – *Пляскачка* – *Цена* – *Цепу-*

ха – Мулка – Мулька – Попадька – Плотівка – Череванька – Черевуга – Черевушка – Плясканка – Гіркованя – Попадиця – Попадя – Попачька – Пічовага – Плескоська – Плясканя – Плясканка – Черевуха – Черевушка [8, с. 76].

У п'ятитомній праці В.О. Шухевича «Гуцульщина» друга частина першого тому (1899) містить розділ «Звичайні заняття гуцулів», у якому в підрозділі «Рибарство» представлено рибальську номенклатуру з описом і рисунками реалій. Цінність оприлюдненого етнографом матеріалу виявляється в багатьох аспектах.

Докладно описано кожну деталь конструкції снасті, як-от *пріпадь*, *спадь*, *гогівник* у *вєршки* (рід плетеного з лозини коша): «ширший отвертий бік вершки се *пріпадь*, середина – *спадь*, а звужений кінець прикритий плитою – *гогівник*» (1899 Шух., с. 255).

Витлумачено функційне призначення цих конструктивних складників, наприклад, *ззубці*: *ззубці остий не дозволяють риби вихопити ся* (с. 251), *облук*: *аби саківно не запуталось а риба могла заплити аж у сам гогівник, розп'яте саківно ще облуком, що іде від попруги до дуги а відси до гогівника* (с. 253), *крил*: *крила не пускають рибу піти боком, вона паде у ятір, з якого не пускають її зябра* (с. 255), *гребеня*: *рушає ногою гребінь, а той розрушує зубами каміне і полошить слижі, бабці, плитки, що, утікаючи з водою, падуть у наставлений сак* (с. 256).

Реалемний план рибальської сфери супроводжують етнокультурні коментарі обрядових дій, якими супроводжують кожен етап виготовлення рибальського знаряддя.

1. Підготовлювання матеріалу, напр.: *ости клепле циган – коваль, з 9-тьох найдених підків* (с. 250).

2. Вибір місця виготовлення певної деталі: *Саківно плете циганка з грубих ниток; її треба просити, аби плела на роздорожю тай тоді, як ідуть люде на ярмарок* (с. 253). Пор. з оповіданням І.С. Нечуя-Левицького «Рибалка Панас Круть», у якому дід Панас розкриває напарникові Паньку свою таємницю, що замолоду йому не ловилася риба і він пішов «до знахура», який порадив чинити так (цитую за виданням 1913 року – Р. М.): *В неділю або велике свято яке зачни ти плести невод під церкою, як почнуть дяки співати «Іже Херувими», а як стануть люде причащатись, скуй гачок на удку. От тоді все само так і полізе тобі в руки* [6, с. 27].

3. Процес виготовлення знаряддя, напр.: *при кованю остий не сьміє він [коваль] ані раз за дурно ударити клевцем по ковалі, лише все по залізі, з якого робить ости, аби потому рибар не закидав за дурно остий на рибу* (1899 Шух., с. 250); *Рибар іде з остями у ліс, там рубає остівно правою рукою на ліво, але так, аби утяв його від разу...* (с. 250).

4. Особливості оплати за виготовлення важливої деталі: *З ковалем не вільно за роботу остий торгувати ся, бо би була перєрвиця в рибі – часом вона ловила би ся а часом ні* (с. 250).

5. Поводження зі здобиччю: *Як убє [рибар остями] першу рибу, відкусиє її зубами фіст, жв'ячить його, після чого спльовує на рибу, кажучи: «Як трави в поли, листу в лісі, піску в морі, тільки риби у мене»* (с. 251).

Народознавець і дослідник народних ремесел Полтавщини В.І. Василенко в 1885–86 рр. (часовий відрізок експедицій зазначив він сам у доповіді «Къ

вопросу о толковомъ словарѣ Украинской народной терминологіи» (1902) – Р. М.) зібрав цінний матеріал про рибальство краю, детально описавши кожне знаряддя і його складники, а також технологічні особливості промислу. Так, у підрозділі «Неводъ и его оснастка» учений характеризує різновиди невода: *стовпований* – у якому плахи прикріплені по своїй довжині, до кодоли і подбвжній – коли плахи пришиті по своїй ширині й глибше занурюються у воду (1902 Вас., с. 186), складники невода: *стовп* – шиїти частини невода в довжину 100 – 150 сажнів, *плáха* – складова частина невода, по Дніпру в 4 сажні, по Пелу в 2½ – 3 сажні, *кодóла* – канат по всій довжині стовпа, до якого прикріплено плахи, *жмакі* поплавиці з кульок рогозу, *наряд* і *галагані* поплавиці з кори осокору, *пóлявина* частина стовпа, що складається з 4 вічок сітки дев'ятки, або з 3 вічок семиразки, *грюзь* – грузила з каміння, які нав'язують унизу невода через 2 – 3 сажні, *матнѣ* – куль або центральна частина невода зі значно густішою сіткою, *кúга* – поплавок для матні, зазвичай дерев'яна діжечка в ¼ відра, прив'язана до матні, щоб вказувати на центр невода, *кляшникі* – крила невода з дерев'яних кілків, зв'язаних з кінцями стовпа; до них підвішують вагу, щоб вони сягали дна, *вуздá* – довга, до 100 сажнів, *мотузка*, прив'язана до кляшників, щоб витягати невід на берег (с. 185 – 186).

В.І. Василенко тлумачить значення стійких словосполук із мовлення наддніпрянських рибалок, напр.: *пускається в пáхву* – *призбирається біля 1/3 частини довжини плахи під час складання стовпа, стає на стоячу* – *рибалка, одягнувши на себе лямки вузди, виходить на берег і тягне до себе невід, вибігá з заводом* – *керманіч заводить кінці вузди, описуючи човном коло такого радіуса, який дозволяє довжина мотузки* (с. 186).

Заслуга В.І. Василенка й у тому, що він систематизував народну рибальську термінологію Полтавщини, оскільки в його словникові можна виділити гіпонімні ряди, напр.: *семиразка*, *дев'ятка*, *десятка*, *дванадцятка*, *п'ятнадцятка*, *вісімнадцятка*, *двадцятка* (назви сіток залежно від кількості вічок, що вміщуються в ¼ аршина в усі її сторони) (с. 187); суто рибальські дихотомії: *верхі* – *верхня частина невода з поплавицями* ↔ *споді* – *нижня частина невода з грузом* (с. 186), *стояче крило* – *верхнє крило невода* ↔ *завіднє (забіжнє) крило* – *нижнє крило невода* (с. 186 – 187), *запускна ополонка* – *центральна ополонка, яку вирубують посередині річки, а до берега декілька ополонок менших за розміром* ↔ *здойма* – *вихідна ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води хохлю і прив'язаний до неї невід* (с. 187) тощо.

Лексику українського рибальства в Добруджі відбито в працях Ф.К. Вовка. Зокрема етнограф писав, що фахівцями з будування гардів на дунайських гирлах уважали виключно руснаків, тобто українців, «і хто б не був хазяїном ерика, то за *гараджя* – *завше українець*» (курсив Р. М.) [1, с. 40].

Лексикографічні праці 2-ої пол. ХІХ – 1-ої пол. ХХ ст. засвідчили численну й тематично багату українську лексику, закорінену в професійно-термінологічну систему рибальства. За приклад може правити зафіксована Д.І. Яворницьким лексема *кóйлати* – *укладати невід колами* (1920 Яворн., с. 366), яка в українських говірках Одещини пов'язана зі стійкою словосполучкою *кидáть кóйлом* – *кидати у воду сітки купою на початку рибальства* (СУГО, с. 102).

У першій половині ХХ ст. в лексикологічному аспекті важливою була розвідка Б.В. Юрківського «З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині» з

ареальною та регіональною професійною лексикою на позначення важливих предметних і абстрактних категорій: *плав* – *скупбрийні сіті, що лежать на поверхні моря* (1928 Юрк., с. 82), *пóпуск* – *шматок канату, яким прикріплюють махалку до сітей* (с. 82), *бризк* – *одностайний удар табуна скупбрії по воді, скид* – *виплигування риби вгору* (с. 80), *зані́р* – *положення скупбрийних сітей, покладених на дно моря за допомогою грузків* (с. 81), *нака́т* – *мертвий зиб на морі, що не має гребенів, без шуму* (с. 82), *одхва́т* – *різка зміна вітру на морі* (с. 82) тощо.

На початку другої половини ХХ ст. (1958) О.Т. Горбач закликав дослідників «якнайповніш зібрати морські терміни наших приморських говірок і призадуматися, які серед них найкраще змогли б заступати занесене те чи друге чуже слово» [2, с. 56]. Перед собою вчений поставив завдання висвітлити українські морські терміни в їхньому історичному розвитку. Дослідивши підсистеми морської й судноплавної термінології як переважно слов'янські, мовознавець виділив гідрографічну, суднобудування, *рибальства* (курсив Р. М.) і кліматичну. Упродовж V – X ст., висновує О.Т. Горбач, на річкових шляхах Дністра, Дніпра, Дінця мадярські кочовики серед найперших запозичували слов'янські назви на позначення розвиненішої техніки рибальства, як-от: *szégye* – *прилад до риболовлі* ← укр. *сіжа*, *varsa* – *верша*, *рибальський прилад* ← укр. *верша*, *тапуа* – *річкова глибина*; (*рибальський*) *курінь над водою*; *шопа*; *хутір* ← укр. *тоня* [там само, с. 46].

Серед найперших морських термінів дослідник також визначив скандинавські за походженням, з-поміж яких виділяються рибальський термін *кодола* – *канат при неводі* (зі ст.-шв. *kadhál* *якірний канат*) і номен *оселедець* (зі ст.-норд. *sild* «т. с.») [там само, с. 35]. Грецькі корені мають назви дрібних рибальських суден, набережних улаштувань і чорноморських риб, які запозичено пізніше (у XVI – XIX ст.). О.Т. Горбач установив численні тюркські запозичення різних часових шарів: *каюк* – *річковий човен з цілої колоди* ← *kajuk* «т. с.», *чайка* – *козацький човен* ← *šajka* – *човен*, *сага* – *річковий залив* ← *sagha* – *устя річки*, *койлиту* – *складати канат кружесами* ← *коутак* – *складати*, *балберка* – *рід крючків на рибу на шнурку з поплавцями* ← *beraber* – *разом*, *тербук* – *рід сака на обручі* ← *torba* – *мішок* [там само, с. 47], *катран* – *чорноморська акула* ← *katrap* – *смола* [там само, с. 36], *чабак* ← *шабак* – *вобла* (1969 Горб., с. 359), *ярма* – *великий сом вагою від 4 кг* ← *yarma* – *бамбула і ярпак* – *великий сом вагою від 2 кг* ← *yarpak* – *лист(ок)* (с. 379) тощо.

1958 року також вийшов «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А.А. Москаленка, у якому чільне місце посіла ареальна і регіональна лексика рибальства. Окремі назви утворюють гіпонімні ряди, як-от: *австріяк* – *світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману* (1958 Моск., с. 13); *мурзак* – *порода бичків, яка водиться на дні лиману в мулі* (с. 51); *піску́н* – *бичок, що водиться на піщаному дні Дністровського лиману* (с. 58).

Наступного року корпус рибальських номінацій збагатилася лексикографічна праця А.А. Берлізова «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я», у якій дослідник представив професіоналізми рибальського промислу дослідженого регіону, серед яких чимало загальноновживаних слів і різногалузевих професіоналізмів (у тому числі історизмів) із конкретизованим

значенням: *розшив'ять* – відділяти четверту чи шосту частину невода, тобто пришивку або кусок від усього невода (1959 Берл., с. 69), *карбув'ять* – різати ножем рибу поперек тулуба (с. 45), *підпушити* – вздовж верхів чи сподів снастей пришити частину сітки чи матули (с. 61), *заст. паюв'ати* – рибалити у власника рибальських знарядь за певний пай (с. 59), *заст. роздув'анити* – розділити гроші чи рибу між рибалками, які брали участь у рибальстві (с. 68) тощо.

У структурно-семантичному аспекті цінність праці полягає в тому, що в ній докладно схарактеризовано всі значеннєві відтінки лексико-семантичних варіантів: напр., *к'ойлати* – збирати канат у коло для зручності користування ним під час рибальства неводом і збирати невід з матулою, верхами і сподами, коли невід треба стелити по березі для сушіння чи зносити сухий до човна перед виїздом на рибальство (с. 47), *доїти* – шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за верхи і споді і шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами (с. 40).

Особливо цінними є численні стійкі словосполучення з мовлення рибалок Нижньої Наддністрянщини, серед яких можна виділити такі тематичні групи: а) лаштування снасті: *набир'ять невода* – класти невід у човен в певному порядку перед виїздом на рибальство (с. 54), б) задіювання снасті: *посіпать сітки* – поставити сітки у воду на деякий час на паколах, щоб у них плуталась і ловилась риба (с. 64), в) задіювання конструктивного складника снасті: *загрузить крило* – придавити нижню частину невода вниз під час рибальства (с. 9), г) кульмінаційна промислова дія: *віслонити на зд'ойму* – звести крила, тобто кінці невода до купи на зд'ойму – місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства (с. 34), *слонить на послон* – зводити крила невода до купи під час рибальства (с. 72), г) завершальна промислова дія: *брать споді на віворот* – тягнути невід з води на сушу руками за верхі і споді в такий спосіб, щоб споді були відвернуті назовні (с. 31), д) упорядкування снасті після промислових дій: *перебир'ять сітки* – виплутувати з сіток рибу чи траву після рибальства тягулями чи авчиками (с. 59), е) загальна назва комплексу промислових дій: *стягнуть т'оню* – протягнути певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу (с. 74).

Лексикологічна студія Г.Д. Тарасенка «Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови» (1961) доповнила досліджуваний корпус одиниць і розширила його горизонти в парадигматичному аспекті, напр.: *верхова* і *сподова риба* (за місцем перебування), *невідна* і *сітна риба* (відповідно до задіюваної снасті), *вед'єнський* – *рож'єственський* – *хре'єнський мин'юк* (назви пов'язані зі святами різдвяно-новорічного циклу) тощо [10, с. 59].

1978 року В.Т. Коломієць публікує наукову працю «Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник исследования межславянских этнических взаимоотношений». Комплексне застосування історико-географічних даних і лінгвістичних міркувань дозволило вчений розкрити походження іхтіоназв, зокрема з'ясувати етимологію загальнослов'янської назви ляща, яка виникла первісно в районі середньої течії Дніпра в звуковій формі *leščь* (*ljaščь) і звідси поширилася на інші частини слов'янської мовної території, зазнавши в західнослов'янських говорах різних фонетико-словотвірних субституцій [3, с. 17 – 18].

В.Т. Коломієць закликала дослідників уважніше ставитися до всіх етимологічних версій під час вивчення назв риб. Так, мовознавець пише, що варто було б уважніше поставитися до неприйнятої М. Фасмером етимології Ф. Міклошича і О.Г. Преображенського, які зіставляли назву із *шарити* – (пор. ст.сл. *шаръ* – , болг. *шар* – *пляма*; *плямистий*, схв. *шӑра* – *плямистість*, слн. *šar* – *блискучий, плямистий*), *šara* – *плямистість* та інші, які, очевидно, належать до тюркського джерела, представленого, напр., у чув. *sara* – *фарба, sarla* – *фарбувати*). Спираючись на цю етимологію, слово можна було б пояснити як утворене від запозиченого *шар* – *плямистий, яскравий* за допомогою слов'янського суфікса *-ан* на взірць слів рос. *лобан, голован, кожан, пузан* тощо [там само, с. 22].

1983 року побачила світ монографія В.Т. Коломієць «Происхождение общеславянских названий рыб». У цій науковій праці багато важливої інформації для подальших досліджень рибальської лексики за хронологічним принципом. Зокрема, мовознавець навела один із дуже рідкісних прикладів подвійного етимологічного зв'язку, що постав внаслідок історично обумовлених змін у структурі іхтіоніма *плотва́*, коли зв'язок із дієсловом *плисти* (*пливти*) міг зникнути після вокалізації ерів, тобто не раніше X ст. в південнослов'янських мовах і не раніше VIII ст. у східно- й західнослов'янських. До того ж, поява у східнослов'янських мовах на місці ь голосного *о* (у сх. *а*) відразу ж обумовила зв'язок із основою *плоск-*, *пласт-*. Після встановлення зв'язку назви *плотва́* та ін. зі значенням «плоский» відповідно змінилося коло позначуваних цією назвою видів риб: воно обмежалося такими видами, які дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [4, с. 74].

У другій половині XX ст. в лексико-семантичному й історико-етимологічному аспектах рибальську термінологію Північно-Західного Причорномор'я вивчав Є.М. Мотузенко, використовуючи методику добирання й зіставлення великої кількості передбачувано споріднених найменувань із тотожними значеннями в різних риболовецьких терміносистемах. Так, генетичну належність рибальського терміна *мотня́* вчений підтвердив численними спільнокореновими утвореннями у слов'янських і неслов'янських мовах, де мотивувальною ознакою є головна, основна і, як правило, центральна частина чого-небудь (рос. *ма́тика* – *середина чого-н.*, *ма́тица* – *головна, основна частина чого-н.*, *середина чого-н.*, чес. *mater'ský* – *головний, основний*, серб. *ма́тичин* – *головний, основний, центральний*, фр. *tere* – *мати* і *основний, корінний, головний*, тур. *apa* – *мати* і *основний, головний*, фін. *etä* – *мати* і *головний*).

Ще одним доказом на користь етимона *мати* є входження найменувань *мотня́*, *матня́*, *ма́тица* в стійку мікросистему назв цієї снасті та її складників із просторовим мотивуванням кожної кореневої морфеми (пор. *верхі́* – *верхній канат з поплавцями*, *споді́* – *нижній канат з грузилами*, *крі́ла* – *бокові полотнища*). Судячи зі взаємного розташування частин невода, цим значенням може бути центральний, середній. Так само мотивовані за ознакою «головний, основний, центральний» і споріднені з рибальським терміном найменування головного руслу річки, кіля човна, центрального стельового бруса, а також і «нерибальське» значення слова *мотня́* – *середня обвисла частина козацьких шаровар* [9, с. 243 – 248].

1993 року І.Г. Ліпкевич захистив кандидатську дисертацію «Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряниці», у якій узагальнив і докладно проаналізував лексичне багатство цього споконвічно рибальського ареалу. Здебільшого досліджені назви утворюють багаточленні синонімні ряди, напр.: *двієнька, двойняк, калітка, патринерка* «два перерваних вічка в полотні рибальської сітки» [7, с. 78]. У деяких синонімних рядах виділяються рідко-вживані й застарілі назви, пор.: *присада, присадка, поса́д, оса́да, пожілина, по́ле*, рідк. *огніво* – *велике півоко між полотном снасті і її обіркою (кодолою); хапа́, накрива́чка, сапе́т, сапéта, сапéтка, сапéточка, корзі́на*, заст. *Кривда* – *риболовне знаряддя, виплетене з лози або із сітки у вигляді корзини з вушками без дна (у деяких місцях з держаком), яким накривають рибу в замуленій воді* [там само, с. 79 – 80, с. 107]. Крім детального тлумачення назв, по змозі дослідник розкриває їхню внутрішню форму, напр.: *регеля, регелька, ра(у) геля* (етимологія неясна), *тапта́* (назва походить від *топтати*) – *рибальська снасть з довгим держаком, прикріпленням до тригранної піраміди (рідше півкруга, чотирикутника), яка обтягнута з боків сіткою* [там само, с. 105 – 106]. Привертають увагу назви, що постали на основі конструктивної та функційної подібності реалій різних промислів, засвідчивши, крім рибальської, різні фахові спеціалізації: *батіжо́к* – *вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка* [там само, с. 115] від *батіг*, своєю чергою похідного утворення від *бат* – *палка за допомогою суфікса –ог–* (ЕСУМ, I, с. 150); *по́ле* – *відстань між вузлами мотузка (на верхній і нижній кодоли снасті), яким полотном прив'язують до кодів сітки* від псл. *ро́лє – *відкрите місце, простір; рівнина, поле; рілля*, похідника від *ро́ль – *широкий, плоский, порожній, неродючий* (ЕСУМ, IV, с. 487); *рідка сітка* – *сітка з великим (50 мм і більше) розміром вічка в полотні* [7, с. 81], *густа сітка* – *сітка з малими вічками в полотні, трьохсте́нка* – *сітка, побудована з трьох полотен* [там само, с. 86].

Запозичення з тюркських мов в українську лексику рибальства ґрунтовно дослідив Г.І. Халимоненко, констатувавши, що серед іхтіоназв, назв рибопродуктів, методів їхнього приготування загальнозживаною стала лише незначна кількість тюркізмів: *балик, карась, сазан, севруга, судак, сула, таранка, чабак, кефаль, чехоня*, а інша номенклатура лишилася законсервованою в статусі професіоналізмів промислового рибальства переважно на півдні України (Нижнє Подністров'я, Нижнє Подніпров'я, Чорноморщина): *авата, баламут, галаган, галган, каракут, карандич, касп'яга, кукан, курланчуг, мурзак, саламура, тузлук, чечуга, чига, чилик, шамая, шаран* [11, с. 42]. Учений дійшов висновку, що «фіксація цих професіоналізмів лише у певних регіонах України дає підставу говорити, що це – субстратні вхідження з говорів тюрків Степової України. Очевидно, це кипчакізми, а конкретніше – лексика з говорів колишньої Золотої Орди, ногайських говірок та кримсько-татарської мови» [там само, с. 43]. Науковець вирізнив і «дуже давні запозичення: з мови булгарів та хозарів або чорноклобуцького населення та половецьких говорів. Це, перш за все, терміни *ватаг, ватага, гард, карась, отаман, сазан, шаран*, можливо, *байдак і чордак*» [там само].

Упродовж 2-ої пол. XX – початку XXI ст. багато рибальської лексики зафіксовано в діалектних словниках А.А. Берлізова (нижньонаддністрянські говірки), В.С. Ващенко (полтавські говірки), П.С. Лисенка (поліські говірки),

М.Й. Онишкевича (бойківські говірки), М.М. Корзонюка (західноволинські говірки), А.Т. Сизька (говірки південно-східної Полтавщини), В.А. Чабаненка (нижньонадніпрянські говірки), О.М. Євтушка (говірки Рівненщини), Г.Л. Аркушина (західнополіські говірки), Н.В. Гуйванюк та ін. (буковинські говірки), О.І. Бондаря та ін. (українські говірки Одещини). До цього списку можна додати книгу І.І. Турянина «Риби Карпатських водойм» (1982) із ґрунтовною характеристикою усіх порід риб цього ареалу. Прикметно, що біолог своїми дослідженнями синонімних ареальних іхтіоназв стимулював інших дослідників до історико-етимологічних студій. Спираючись на закарпатські назви харіуса *рапа, рапан, рапийдан, рапирь, пирь, лип, липарь, липирек, лепек* тощо, В.В. Куйбіда отримує підказку, що ця риба «живе у швидкоплинних водах (*рапидни* – бистрий, швидкий на латині та в південнослов'янських мовах) і *ловиться на вудку (лип, липан, липен, леп, лепен* – у західнослов'янських мовах)» [5, с. 93 – 94].

Отже, у наукових розвідках українських мовознавців, природознавців, етнографів зібрано й досліджено чималий шар рибальської лексики в говірковому, загальноукраїнському й загальнослов'янському просторах. Проаналізовані праці науковців переконують, що становлення лексики сфери рибальства варто вивчати крізь призму етно-, соціо-, психолінгвістики тощо. Такий комплексний підхід уможливить якнайглибший етимологічний і структурно-семантичний аналіз рибальських найменувань, допоможе структурувати досліджувану лексичну підсистему як складник матеріально-духовної культури українців.

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага, 1916. 356 с.
2. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія (1958). Зібрані статті VI. Вип. 12: *Лексикографія й лексикологія* (Фотопередрук). Мюнхен, 1993. С. 30 – 56.
3. Коломиец В.Т. Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник исследования межславянских этнических взаимоотношений. Киев, 1978. 33 с.
4. Коломиец В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб. Киев, 1983. 159 с.
5. Куйбіда В.В. Історія вивчення народних назв риб. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Географія, 2011. Вип. 22. С. 89 – 95.
6. Левицький Іван. Рибалка Панас Круть. Київ, 1913. 31 с.
7. Ліпкевич І.Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 1993. 246 с.
8. Марєга Ю.А. Народна основа сучасної української іхтіологічної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Германська філологія, 2014. Вип. 692 – 693. С. 75 – 78.
9. Мотузенко Е.М. Этимология и семантика. Кишинев, 2006. 368 с.
10. Тарасенко Г.Д. Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови. *Діалектологічний бюлетень*. Вип. VIII. Київ, 1961. С. 57 – 63.
11. Халимоненко Г.І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови (лексика тваринництва): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.13; 10.02.01. Київ, 1996. 49 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1899 Шух. – Шухевич В.О. Гуцульщина: Перша і друга частини (Репринтне відтворення тексту 1899 року). Снятин, 1997. 351 с.

1902 Вас. – Василенко В.И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отдѣль I-й, II-й и III-й. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и землевѣдѣніе, народныя поговорки и изреченія. Харьковъ, 1902. С. 139 – 216.

1920 Яворн. – Яворницький Д.І. Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. 1. 411 с.

1928 Юрк. – Юрківський Б. З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині. *Вісник інституту української наукової мови*. Київ, 1928. Вип. 1. С. 79 – 83.

1958 Моск. – Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958. 78 с.

1959 Берл. – Берлізов А.А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. *Наукові записки Чернігівського педагогічного інституту*. Чернігів, 1959. Т. IV. Вип. 4. 82 с.

1969 Горб. – Горбач О. Діалектичний словник північно-добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм (1969). Зібрані статті V. Вип. 12: Діалектологія (Фотопередрук). Мюнхен, 1993. С. 337 – 361.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ, 1982 – 2012. Т. 1 – 6.

СУГО – Словник українських говорів Одещини. Уклад. О.І. Бондар та ін. Одеса, 2011. 224 с.

Roman Minyailo

FISHING VOCABULARY IN UKRAINIAN SCIENTISTS RESEARCHES

Fishery culture had a huge impact on the development of mankind and was reflected in all spheres of material and spiritual culture, as shown by the insightful works of fishing vocabulary of scientists of different generations.

At the end of the nineteenth and early twentieth centuries the popular names of fish are systematized in the southwestern dialect (I. Verhratsky); the Hutsul fishery nomenclature with description and drawings of realities is represented (V. Shukhevych); valuable material on fishing in Poltava region with detailed description of each instrument and technological features of fishing (V. Vasilenko) is collected; The Ukrainian vocabulary of fishing in Dobrudja (F. Vovk), the Lower Dnipro region (D. Yavornytsky) is reproduced. In the first half of the twentieth century *On Fishery Terminology of the village Dufinka in Odesa Region* (1928) by B. Yurkivsky was the exploration in the lexicological aspect.

In the second half of the twentieth century the Ukrainian Black Sea fishing terms in their historical development were covered by O. Gorbach. During this period *Dictionary of dialects of the Ukrainian dialects of the Odessa region* by A. Moskalenko (1958), in which the regional and local fishery terms occupied a prominent place; a lexicographic work by A. Berlusius *The vocabulary of the fishing of the Ukrainian dialects of the Lower Podnistrova* (1959), which contains numerous set phrasal combinations in the speech of fishermen; a study *Place of fishing vocabulary of the Middle Dnieper in the vocabulary of the Ukrainian language* by G. Tarasenko (1961) were also published. The most extensive material is found in dissertation *Fishery vocabulary in Ukrainian dialects of the Lower Dnieper* (1993) by I. Lipkevich. The second half of the twentieth century saw such important scientific works as ones by V. Kolomiets from the ichthyological nomenclature, where historical-geographical data and linguistic considerations was used in a complex way; scientific works by E. Motuzenko, where lexical-semantic and historical-etymological aspects of the fishery terminology of the North-Western Black Sea region is analyzed; works by G. Khalimonenko, who thoroughly investigated borrowings from Turkic languages into the Ukrainian vocabulary of fishing. Besides the famous lexicographic heritage of Professor V. Chabanenko, his ethnographic works are very valuable, in which the scientist described in detail the structure and

method of the use of some fishing gear in the lower reaches of the Dnieper, which allowed the researcher to immerse in the inner form of names.

Analyzed scientific studies enable a further integrated approach to the study of both the history of the formation of fishing names and the history of the formation of their semantic structure.

Key words: fishing researches, material and spiritual Ukrainian culture, fishing vocabulary, fishing etymons.

УДК 811.161.2'37:656:001.4

Н.В. НИКУЛІНА
м. Харків, Україна

ТРАНСПОРТНА ТЕРМІНОЛОГІЧНА МЕГАСИСТЕМА: ОГЛЯД ПУБЛІКАЦІЙ І ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОЗВІДОК

У статті проаналізовано тематику дисертацій та окремих публікацій транспортної термінологічної мегасистеми. У наукових розвідках і статтях, оприлюднених через фахові часописи з термінознавства, розглянуто стратифікаційні або ж упорядчі процеси досліджуваної величезної технічної галузі, що об'єднує всі види транспорту. Матеріалами вказаного огляду стали перш за все праці українських термінознавців, а також узагальнено напрацювання білоруського і російського термінознавства.

Ключові слова: термінологічна система, транспортна термінологічна мегасистема, термін, номенклатурний знак, професіоналізм.

Транспортна термінологічна мегасистема неодноразово потрапляла в поле зору науковців від термінознавства [3], адже останніми роками значно розширено обрії таких наукових досліджень, особливо за рахунок термінологічного опису науково-технічних галузей знань. Лінгвістичне опрацювання фахових систем опікуваної нами транспортної термінологічної мегасистеми повсякчас тільки зростало, загальна проблематика термінологічних розвідок останніх десятиліть торкалася різних видів і підвидів транспорту: повітряного (авіаційного/авіакосмічного), автомобільного, залізничного, водного (морського/річкового), нафтогазового (трубопровідного); окремо досліджувалася галузь суднобудування та судноремонту, а також дотична до автомобільної дорожньо-будівельна сфера.

Актуальність публікації полягає в прагненні виокремити наукові здобутки дослідників транспортного термінознавства, розглянувши тематику пошуків вітчизняних і зарубіжних термінологів сучасності, які своїми науковими розвідками розбудовують транспортну наукову термінологію.

Мета статті – проаналізувати відкриту в публічному доступі інформацію про наукові праці українських і зарубіжних термінологів, які опікуються проблемами транспортного термінознавства.

У науковому світі й термінознавчих студіях багатьох країн світу, перш за все у дисертаційних працях і публікаціях, оприлюднених через фахові часописи з © Н.В. НИКУЛІНА, 2019